অধ্যায়-১

বিত্তৰ মূল
(BASICS OF FINANCE)

পৰিচয় (INTRODUCTION) ঃ

বিত্তক ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠানৰ জীৱন ৰক্ত বুলি কোৱা হয়। যদি আমাৰ শৰীৰৰ এটা অংশলৈ পৰ্যাপ্ত তেজ প্ৰবাহিত নহয়, তেনেহ'লে শৰীৰৰ সেই অংশটো পক্ষাঘাতগ্ৰস্ত হৈ পৰে। একেদৰে যদি পৰ্যাপ্ত বিত্ত ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠানলৈ প্ৰবাহিত নহয়, তেনেহ'লে সেই প্ৰতিষ্ঠান ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান হিচাপে অকাৰ্যকৰী হৈ পৰে। ই প্ৰতিষ্ঠানটোৰ স্বাভাৱিক কাম-কাজত বিৰূপ প্ৰভাৱ পেলায়। ইয়াৰ ফলত লাভজনকতা, বিকাশ আৰু সম্প্ৰসাৰণ কাৰ্যসূচীও প্ৰভাৱিত হয়।

বিত্তই নতুন ব্যৱসায় গঠনত সহায় কৰে আৰু ব্যৱসায়বোৰক নতুন ক্ষেত্ৰলৈ বিকাশ আৰু সম্প্ৰসাৰণৰ সুযোগৰ সুবিধা ল'বলৈ সহায় কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা বিত্তই দেশৰ অৰ্থনীতিত নিয়োগৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰাত আৰু উপাৰ্জন আৰু বিনিয়োগৰ স্তৰ বৃদ্ধি কৰাত অৰিহণা যোগায়। ইয়ে আন ব্যৱসায়িক কাৰ্যকলাপ বৃদ্ধি কৰে আৰু চৰকাৰী কোষাগাৰত অৰিহণা যোগায়।

অৰ্থ আৰু সংজ্ঞা (MEANING AND DEFINITION) ঃ

অভিধানৰ অৰ্থ অনুসৰি বিত্ত হৈছে বৃহৎ পৰিমাণৰ ধনৰ ব্যৱস্থাপনা, বিশেষকৈ চৰকাৰ বা ডাঙৰ কোম্পানীৰ দ্বাৰা। সাধাৰণ ভাষাত বিত্তৰ অৰ্থ হৈছে যিকোনো ধৰণৰ ব্যয়ৰ বাবে পুঁজি বা মূলধন সংগ্ৰহ কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়া। সঞ্চয়কৰ্তা আৰু বিনিয়োগকাৰীসকলে, সঞ্চয় জমা, বীমা দাবী, ভৱিষ্য নিধি, পেঞ্চন পুঁজি আদিৰ ৰূপত পুঁজি সংগ্ৰহ কৰে। বিত্ত হৈছে এই পুঁজিবোৰৰ আটাইতকৈ বেছি প্ৰয়োজন হোৱা অৰ্থনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানবোৰলৈ ঋণ বা বিনিয়োগ কৰা মূলধনৰ ৰূপত প্ৰেৰণ কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়া।

'বিত্ত' আৰু 'মুদ্ৰা' শব্দ দুটা ইটো আনটোৰ সৈতে ওতঃপ্ৰোতভাৱে জড়িত। বিত্তক প্ৰয়োজন হোৱা সময়ত মুদ্ৰাৰ ব্যৱস্থা বুলি ক'ব পাৰি। এটা উদাহৰণে শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বাবে ধাৰণাটো স্পষ্ট কৰি তুলিব। ধৰি লওক শ্ৰীযুত বৰুৱাৰ বেংক হিচাবত ১০০ কোটি টকা আছে। ইয়াক সঞ্চয় বা আৰ্থিক সম্পদ বুলি কোৱা হয়। যেতিয়া শ্ৰীযুত নাৰায়ণে উদ্যোগ এটা স্থাপনৰ বাবে শ্ৰীযুত বৰুৱাৰ পৰা এই টকা ধাৰ লৈছিল, ই শ্ৰীযুত শইকীয়াৰ বাবে বিত্ত হৈ পৰে।

বিত্ত হৈছে অৰ্থনৈতিক, সামাজিক আৰু প্ৰশাসনিক কাৰ্যকলাপৰ জীৱনৰেখা।

তলত বিত্তৰ কিছুমান সচৰাচৰ বুজি পোৱা সংজ্ঞা দিয়া হ'ল—

Howard and Upton ঃ

"বিত্ত হৈছে সেই প্ৰশাসনিক ক্ষেত্ৰ বা সংগঠন এটাত প্ৰশাসনিক কাৰ্যৰ সংহতি যিয়ে নগদ ধন আৰু ঋণৰ বন্দৱস্তৰ/আয়োজনৰ সৈতে সম্পৰ্কিত হয় যাতে সংগঠনটোৱে ইয়াৰ উদ্দেশ্যবোৰ যিমান সম্ভৱ সন্তোষজনকভাৱে সম্পাদন কৰাৰ উপায় থাকিব পাৰে।"

Bonneville and Deway ঃ

"ব্যৱসায়িক বিত্ত হৈছে বিত্তৰ সন্দৰ্ভত ব্যৱহাৰ কৰিব লগা যিকোনো ধৰণৰ ধন, মূলধন বা পুঁজি সংগ্ৰহ, প্ৰদান আৰু পৰিচালনা কৰা।"

Guthmann and Dougall ঃ

"ব্যৱসায়িক বিত্তক ব্যৱসায়ত ব্যৱহৃত পুঁজিৰ পৰিকল্পনা, সংগ্ৰহ আৰু প্ৰশাসনৰ সৈতে সম্পৰ্কিত কাৰ্যকলাপ হিচাপে বহলভাৱে সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি।"

আকৌ বিত্ত শব্দটো বিভিন্ন দৃষ্টিকোণত সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে। অৰ্থনীতিত, বিত্তক "সম্পদ আৱণ্টনৰ লগতে সম্পদ ব্যৱস্থাপনা, অধিগ্ৰহণ আৰু বিনিয়োগৰ সৈতে সম্পৰ্কিত অৰ্থনীতিৰ এটা শাখা" বুলি সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে।

ব্যৱসায়িক দৃষ্টিভংগীয়ে বিত্তক "ধন, বেংকিং, ঋণ, বিনিয়োগ, সম্পদ আৰু দায়বদ্ধতাৰ ব্যৱস্থাপনা, সৃষ্টি আৰু অধ্যয়ন বৰ্ণনা কৰা বিজ্ঞান বুলি ব্যাখ্যা কৰে।"

বিত্তৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ (FEATURES OF FINANCE) ঃ

বিত্তৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

১) **বিত্ত হৈছে অৰ্থনীতিৰ এটা শাখা** (Finance is a branch of the economics) ঃ বিষয় হিচাপে বিত্ত মূলতঃ অৰ্থনীতিৰ এক অংশ। ই সম্পদ আৱণ্টনৰ লগতে সম্পদ ব্যৱস্থাপনা, অধিগ্ৰহণ আৰু বিনিয়োগৰ সৈতে সম্পৰ্কিত অৰ্থনীতিৰ এটা শাখা।

২) **বিত্ত হৈছে এক প্ৰক্ৰিয়া** (Finance is a process) ঃ বিত্ত হৈছে যিকোনো ধৰণৰ ব্যয়ৰ বাবে পুঁজি বা মূলধন সংগ্ৰহ কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়া। এয়া হৈছে সেই অৰ্থনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানবোৰক ঋণ বা বিনিয়োগ কৰা মূলধনৰ ৰূপত বিভিন্ন পুঁজি প্ৰদান কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়া, যিবোৰক সেইবোৰৰ আটাইতকৈ বেছি প্ৰয়োজন বা সেইবোৰক আটাইতকৈ উৎপাদনশীল কামত ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে।

৩) **মুদ্ৰা আৰু বিত্ত** (Money and finance) ঃ মুদ্ৰা আৰু বিত্তৰ ধাৰণাবোৰ ইটো আনটোৰ সৈতে ওতঃপ্ৰোতভাৱে সম্পৰ্কিত। বিত্ত হৈছে প্ৰয়োজন হোৱা সময়ত ধনৰ ব্যৱস্থা।

৪) **উপাদান** (Elements) ঃ বিত্তৰ ধাৰণাটোৱে বিভিন্ন প্ৰতিষ্ঠান, বজাৰ, দলীল আৰু সেৱা অন্তৰ্ভুক্ত কৰে যি সঞ্চয়কৰ্তাৰ পৰা বিনিয়োগকাৰীলৈ বিত্তৰ চলাচল সহজ কৰে। মৌলিক বিত্তীয় ধাৰণাবোৰ ক্ষুদ্ৰ অৰ্থনৈতিক আৰু সামষ্টিক তত্ত্বৰ ওপৰত আধাৰিত।

৫) **বিত্তৰ প্ৰবাহ** (Flow of finance) ঃ বিত্ত সদায় উদ্বৃত্ত/অতিৰিক্ত ক্ষেত্ৰৰ পৰা ঘাটি ক্ষেত্ৰলৈ প্ৰবাহিত হয়। বিত্তীয় ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন উপাদানে বিত্তৰ প্ৰবাহত সহায় কৰে।

৬) **প্ৰকাৰ** (Forms) ঃ যোগানকৰ্তা, ব্যৱহাৰকৰ্তা, ম্যাদ আৰু অন্যান্য কাৰকৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি বিত্তক নিগম বিত্ত, ব্যক্তিগত বিত্ত, চৰকাৰী বিত্ত, হ্ৰস্বম্যাদী বিত্ত, দীৰ্ঘম্যাদী বিত্ত আদি হিচাপে শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিব পাৰি।

৭) **উৎস** (Sources) ঃ বিত্তৰ উৎস হ্ৰস্বম্যাদী, দীৰ্ঘম্যাদী বা মধ্যম্যাদী হ'ব পাৰে। আভ্যন্তৰীণ তথা বাহ্যিক উৎসৰ পৰাও বিত্ত সংগ্ৰহ কৰিব পাৰি।

৮) **উদ্দেশ্য** (Purpose) ঃ বিত্তৰ উদ্দেশ্য হৈছে জনসাধাৰণক ধন সঞ্চয়, পৰিচালনা আৰু সংগ্ৰহ কৰাত সহায় কৰা।

৯) **বিত্ত আৰু বিনিময়** (Finance and exchange) ঃ বিত্ত উপলব্ধ সম্পদৰ বিনিময়ৰ বাহিৰে

আন একো নহয়। এইটো কেৱল ধনৰ বিনিময় বা ব্যৱস্থাপনাতে সীমাবদ্ধ নহয়। বিনিময় বাণিজ্য ব্যৱস্থাও বিত্তৰ ধাৰণাৰ ওপৰত আধাৰিত।

১০) **পুঁজিৰ অনুকূল মিশ্ৰণ** (Optimal mix of funds) ঃ বিত্ত ক্ৰমান্বয়ে আকাংক্ষিত আৰু নিৰ্ধাৰিত ফলাফল প্ৰাপ্ত কৰাৰ বাবে পুঁজিৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ অনুকূল মিশ্ৰণৰ সৈতে সম্পৰ্কিত।

বিত্তৰ কাৰ্যসমূহ (FUNCTIONS OF FINANCE) ঃ

১) **পুঁজি অধিগ্ৰহণ, আৱণ্টন আৰু ব্যৱহাৰ** (Acquisition, allocation and utilisation of funds) ঃ বিত্ত পুঁজি আহৰণ, আৱণ্টন আৰু ব্যৱহাৰৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ সঠিক কাৰ্যকাৰীতাৰ বাবে ব্যৱসায়ৰ সকলো অংশলৈ সঠিক সময়ত সঠিক উৎসৰ পৰা নিৰৱচ্ছিন্ন পুঁজিৰ প্ৰবাহ নিশ্চিত কৰিব লাগিব। বিত্তৰ ধাৰণাটোত অন্তৰ্ভুক্ত বিষয়সমূহ হ'ল— পুঁজি সংগ্ৰহৰ পদ্ধতি নিৰ্ণয় কৰা, বিভিন্ন প্ৰকল্প আৰু সেৱাৰ বাবে আৱণ্টন আৰু শেষত আৱণ্টিত পুঁজিৰ কাৰ্যকৰী আৰু দক্ষ ব্যৱহাৰ। সঠিক বিনিয়োগৰ সিদ্ধান্ত, সঠিক নিয়ন্ত্ৰণ আৰু সম্পদ ব্যৱস্থাপনা নীতি আৰু কাৰ্যকৰী মূলধনৰ দক্ষ ব্যৱস্থাপনাৰ ওপৰত পুঁজিৰ সঠিক ব্যৱহাৰ নিৰ্ভৰ কৰে।

২) **পুঁজিৰ যোগান বা প্ৰবাহ** (Channelisation of funds) ঃ বিত্তীয় ব্যৱস্থা যিকোনো অৰ্থনীতিৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। বিত্তীয় ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন উপাদান যেনে— বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠান, বজাৰ, দলীল আৰু সেৱাবোৰে তেওঁলোকৰ উপাৰ্জনতকৈ কম খৰচ কৰি অতিৰিক্ত পুঁজি ৰাহি কৰা লোকসকলৰ পৰা যিসকল লোকৰ বিনিয়োগযোগ্য পুঁজিৰ অভাৱ আছে তেওঁলোকক পুঁজি যোগান ধৰে।

৩) **পুঁজিৰ অনুকূল মিশ্ৰণ** (Optimal mix of funds) ঃ বিত্ত ক্ৰমান্বয়ে আকাংক্ষিত আৰু নিৰ্ধাৰিত ফলাফল প্ৰাপ্ত কৰাৰ বাবে পুঁজিৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ অনুকূল মিশ্ৰণৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। প্ৰাথমিকভাৱে পুঁজি দুই প্ৰকাৰৰ— নিজা/মালিকানাধীন পুঁজি (প্ৰৱৰ্ত্তকৰ অৱদান, সমাংশ মূলধন ইত্যাদি) আৰু ঋণ পুঁজি (বেংক ঋণ, বেংকৰ অধিবিকৰ্ষ, ঋণপত্ৰ ইত্যাদি)। বিভিন্ন উৎসৰ সঠিক মিশ্ৰণে ন্যূনতম ব্যয় আৰু বিপদাশংকাত ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ বাবে সৰ্বাধিক লাভ নিশ্চিত কৰে।

৪) **বিনিয়োগৰ সুযোগ সৃষ্টি** (Creation of investiment opportunities) ঃ বিত্তই বিনিয়োগৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰে অৰ্থাৎ ই লাভ বা লাভৰ বাবে পুঁজিৰ ব্যৱহাৰ নিশ্চিত কৰে। উপলব্ধ পুঁজি হাতত থাকিলে, এজন ব্যক্তি বা প্ৰতিষ্ঠানে ইয়াৰ দ্বাৰা নিম্নলিখিত বিষয়সমূহত বিনিয়োগ কৰিব পাৰে—

ক) ভৌতিক সম্পদ সৃষ্টি কৰা যেনে ভূমিৰ বিকাশ, বাণিজ্যিক সম্পত্তি আহৰণ ইত্যাদি।

খ) ব্যৱসায়, উৎপাদন বা অন্যান্য ব্যৱসায়িক কাৰ্যকলাপ চলাই নিয়া।

গ) বিত্তীয় প্ৰতিভূতি যেনে অংশ, বণ্ড, মিউচুৱেল ফাণ্ডৰ একক আদি ক্ৰয় কৰা।

৫) **আভ্যন্তৰীণ নিয়ন্ত্ৰণ** (Internal Controls) ঃ সংগঠন বা কৰ্মক্ষেত্ৰত বৰ্তাই ৰখা আভ্যন্তৰীণ নিয়ন্ত্ৰণৰ সৈতে বিত্ত সম্পৰ্কিত। আভ্যন্তৰীণ বিত্তীয় নিয়ন্ত্ৰণবোৰৰ ভিতৰত আছে এটা প্ৰতিষ্ঠানে ইয়াৰ ব্যৱসায়ৰ সুশৃংখল আৰু দক্ষ পৰিচালনা নিশ্চিত কৰাৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা নীতি আৰু প্ৰক্ৰিয়া, যাৰ ভিতৰত আছে নিয়ামক অনুপালন আৰু প্ৰৱঞ্চনা আৰু ত্ৰুটিবোৰ প্ৰতিৰোধ আৰু চিনাক্তকৰণ। ব্যৱসায় আৰু নিয়ামক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তনশীল প্ৰয়োজনীয়তাৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি এই নীতি আৰু প্ৰক্ৰিয়াবোৰ সময়ে সময়ে নিৰীক্ষণ কৰা হয়।

৬) **লাভৰ সৰ্বাধিককৰণ** (Maximisation of profit) ঃ লাভ সৰ্বাধিককৰণ হৈছে কম ব্যয়ৰ সৈতে সৰ্বাধিক লাভ অৰ্জন কৰাৰ বাবে ব্যৱসায় বা কোম্পানী এটাৰ সামৰ্থ্য। ইয়াক যিকোনো ব্যৱসায়ৰ এক মুখ্য উদ্দেশ্য হিচাপে গণ্য কৰা হয়। ব্যৱসায় এটাৰ এই উদ্দেশ্য উপলব্ধি কৰাত বিত্তই এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। সময়মতে আৰু পৰ্যাপ্ত বিত্তীয় প্ৰবাহে এটা প্ৰতিষ্ঠানক সময়ে সময়ে উদ্ভৱ হোৱা ব্যৱসায়ৰ সুযোগৰ সুবিধা লোৱাত সহায় কৰে। লাভৰ সৰ্বাধিককৰণে মালিকক অধিক আয় আৰু শ্ৰমিকসকলক অধিক মজুৰি পৰিশোধ কৰিবলৈ সহায় কৰে।

৭) **ভৱিষ্যতৰ সিদ্ধান্ত লোৱা** (Future decision making) ঃ বিত্ত সংগঠনটোৰ ভৱিষ্যতৰ সিদ্ধান্তৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ঋণ মূল্যাংকন কৰাৰ পৰা ভাড়া দিব নে ক্ৰয় কৰিব বাছনি কৰা, বা ষ্টক বা বণ্ডত বিনিয়োগ কৰিব নে নকৰিব নিৰ্ণয় লোৱাৰ পৰা বিত্তৰ সৈতে সম্পৰ্কিত বিভিন্ন দিশবোৰ বুজাটো গুৰুত্বপূৰ্ণ। বিত্তৰ ওপৰত এক সুন্দৰ জ্ঞানে পৰিচালকসকলক বাজেট প্ৰস্তুত কৰা, জনসাধাৰণৰ ধাৰণা বুজা, দক্ষতা অনুসৰণ কৰা, সামগ্ৰীৰ প্ৰদৰ্শন বিশ্লেষণ কৰা আৰু হ্ৰস্বম্যাদী আৰু দীৰ্ঘম্যাদী কৌশল বিকশিত কৰাত সহায় কৰে।

৮) **নগদ প্ৰবাহ বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰে** (Helps increase cash flow) ঃ বিত্তই এটা প্ৰতিষ্ঠানত নগদ প্ৰবাহ বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। ব্যয় আৰু ব্যয়ৰ প্ৰকাৰৰ হিচাপ ৰাখিলে প্ৰতিষ্ঠানটোৱে ইয়াৰ নগদ প্ৰবাহ বৃদ্ধি কৰিবলৈ সক্ষম হয়। কৰ পৰিকল্পনা, বিচক্ষণতাৰে ব্যয় কৰা, সাৱধানে বাজেট কৰা ইত্যাদিয়ে এইটো নিশ্চিত কৰে যে প্ৰতিষ্ঠানটোৱে অপ্ৰয়োজনীয় আৰু অনুৎপাদক ব্যয়ত ইয়াৰ কঠোৰ পৰিশ্ৰমৰ ধন হেৰুৱাবলগীয়া নহয়।

বিত্তৰ প্ৰকাৰ (TYPES OF FINANCE) ঃ

বিত্ত বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ হ'ব পাৰে— ইয়াক বিভিন্ন উৎসৰ পৰা আৰু বিভিন্ন সময়ৰ বাবে আহৰণ কৰিব পাৰি। এজন সফল বিত্তীয় পৰিচালকৰ বাবে এই বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ বিত্তৰ বিষয়ে এক স্পষ্ট জ্ঞান গুৰুত্বপূৰ্ণ। প্ৰতিটো বিত্তীয় প্ৰকাৰৰ নিজা ভাল আৰু বেয়া আছে। সঠিক সময়ত আৰু সঠিক প্ৰকাৰৰ ব্যৱসায়িক কাৰ্যকলাপৰ বাবে সঠিক প্ৰকাৰৰ বিত্ত বাছনি কৰিলে প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ লাভত যথেষ্ট অৰিহণা যোগাব পাৰে।

বিত্তক নিম্নলিখিত ধৰণে চাৰিটা পৃথক উপ-শ্ৰেণীত ভগাব পাৰি—

বিত্তৰ প্ৰকাৰ

ম্যাদৰ আধাৰত	**ব্যৱহাৰকাৰীৰ আধাৰত**	**উৎসৰ আধাৰত**	**প্ৰদানৰ পদ্ধতিৰ আধাৰত**
১) হ্ৰস্বম্যাদী	১) ৰাজহুৱা বিত্ত	১) সমাংশ বিত্ত	১) প্ৰত্যক্ষ বিত্ত
২) মধ্যম্যাদী	২) নিগম বিত্ত	২) ঋণ বিত্ত	২) পৰোক্ষ বিত্ত
৩) দীৰ্ঘম্যাদী	৩) ব্যক্তিগত বিত্ত		

ক) **ম্যাদৰ আধাৰত শ্ৰেণীবিভাজন** (Classification on the basis of duration)ঃ

১) **হ্ৰস্বম্যাদী বিত্ত** (Short-term finance) ঃ এই ধৰণৰ বিত্তৰ ম্যাদ এবছৰতৈও কম। প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ কাৰ্যকৰী মূলধনৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰাৰ বাবে মূলতঃ হ্ৰস্বম্যাদী বিত্তৰ প্ৰয়োজন— সেয়া হৈছে দৈনন্দিন ব্যৱসায়িক কাৰ্যকলাপৰ সৈতে সম্পৰ্কিত ব্যয় যেনে— কৰ্মচাৰীসকলক মজুৰি পৰিশোধ কৰা বা কেঁচা সামগ্ৰী ক্ৰয় কৰা। নগদ ঋণ, অধিবিকৰ্ষ, বিল বাট্টাকৰণ হৈছে হ্ৰস্বম্যাদী বিত্তৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ উৎস। বাণিজ্যিক বেংকবোৰ হ্ৰস্বম্যাদী বিত্তৰ মুখ্য যোগানকাৰী।

২) **মধ্যম্যাদী বিত্ত** (Medium-term finance) ঃ এই ধৰণৰ বিত্তৰ ম্যাদ হৈছে এক বছৰৰ পৰা পাঁচ বছৰ। ভাড়া ক্ৰয় বিত্ত, লীজ বিত্ত, বাণিজ্যিক বেংক আৰু উন্নয়ন বিত্ত প্ৰতিষ্ঠান হৈছে মধ্যম্যাদী বিত্তৰ মুখ্য উৎস। ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান এটাক সঁজুলি, স্থায়ী সম্পত্তি ইত্যাদি ক্ৰয় কৰিবলৈ মধ্যম্যাদী বিত্তৰ প্ৰয়োজন।

৩) **দীৰ্ঘম্যাদী বিত্ত** (Long-term finance) ঃ ৫ বছৰৰ অধিক সময়ৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় বিত্তক দীৰ্ঘম্যাদী বিত্ত বুলি কোৱা হয়। ব্যৱসায় এটাৰ বাবে প্ৰকল্প, ভূমি আদি ক্ৰয়, কাৰ্যালয় বা ভৱন আদি পুনৰ নিৰ্মাণ কৰাৰ বাবে এই ধৰণৰ বিত্তৰ প্ৰয়োজন। বণ্ড/ ঋণপত্ৰ বিলি কৰা, অগ্ৰাধিকাৰ অংশ বিলি কৰা, সমাংশ বিলি কৰা, চৰকাৰ, বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠান বা বিনিয়োগ বেংকৰ পৰা দীৰ্ঘম্যাদী ঋণ, শংকাযুক্ত মূলধন বা বিনিয়োগকাৰীৰ পৰা পুঁজি আদি দীৰ্ঘম্যাদী বিত্তৰ অন্যান্য উদাহৰণ।

খ) **ব্যৱহাৰকাৰীৰ আধাৰত শ্ৰেণীবিভাজন** (Classification on the basic of users) ঃ

১) **ৰাজহুৱা বিত্ত** (Public finance) ঃ ৰাজহুৱা বিত্ত ৰাষ্ট্ৰৰ উপাৰ্জন আৰু ব্যয়ৰ অধ্যয়নৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। ই চৰকাৰী ব্যয় আৰু এই ব্যয়বোৰৰ বিত্তীয় যোগানৰ বাবে চৰকাৰে ব্যৱহাৰ কৰা কৌশলবোৰ বৰ্ণনা আৰু বিশ্লেষণ কৰে। ৰাজহুৱা বিত্তৰ পৰিসৰত অন্তৰ্ভুক্ত বিষয় হ'ল পুঁজি সংগ্ৰহ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় অৰ্থনীতিৰ বিভিন্ন খণ্ডৰ মাজত ইয়াৰ আৱণ্টন যাক চৰকাৰে অত্যাৱশ্যকীয় কাৰ্য বা কৰ্তব্য হিচাপে গণ্য কৰে।

ৰাজহুৱা বিত্তক তিনি প্ৰকাৰত শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিব পাৰি— ৰাজহুৱা ব্যয়, ৰাজহুৱা ৰাজহ আৰু ৰাজহুৱা ঋণ।

২) **নিগম বিত্ত** (Corporate finance) ঃ নিগম বিত্ত পুঁজি সংগ্ৰহ আৰু এটা নিগমৰ বিভিন্ন কাৰ্যকলাপৰ বাবে ইয়াৰ ন্যায়সংগত আৱণ্টনৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। নিগম বিত্তৰ লক্ষ্য হৈছে বজাৰ, সাধাৰণ জনতা, বা বিভিন্ন বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ দৰে বিভিন্ন উৎসৰ পৰা সম্পত্তিৰ আহৰণৰ বাবে পুঁজি যোগানৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰা। নিগম বিত্তৰ প্ৰাথমিক কাৰ্য হৈছে হ্ৰস্বম্যাদী আৰু দীৰ্ঘম্যাদী বিত্তীয় পৰিকল্পনা আৰু বিভিন্ন ৰণনীতি ৰূপায়ণৰ জৰিয়তে অংশধাৰকৰ মূল্য সৰ্বাধিক কৰা।

৩) **ব্যক্তিগত বিত্ত** (Private finance) ঃ ব্যক্তিগত বিত্ত হৈছে ব্যক্তি, পৰিয়াল আৰু ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠানৰ উপাৰ্জন আৰু ব্যয়, ঋণ আদিৰ অধ্যয়ন। ব্যক্তিগত বিত্তই ব্যক্তি, পৰিয়াল আৰু একক গ্ৰাহকৰ দৰে ব্যক্তিৰ দ্বাৰা বিত্ত অনুকূলিত কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ বিষয়ে লেনদেন কৰে। ব্যৱসায়িক বিত্তত ব্যৱসায়িক সংগঠনৰ দ্বাৰা বিত্ত অনুকূলিকৰণ প্ৰক্ৰিয়া অন্তৰ্ভুক্ত থাকে। ইয়াত সম্পদ আহৰণ আৰু পুঁজিৰ সঠিক আৱণ্টন এনেদৰে অন্তৰ্ভুক্ত থাকে যিয়ে নিম্নতম ব্যয়ত নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যপ্ৰাপ্তি সৰ্বাধিক কৰে।

গ) **যোগানৰ পদ্ধতিৰ আধাৰত শ্ৰেণীবিভাজন** (Classification on the basic of mode of delivery) ঃ

যোগানৰ পদ্ধতিৰ আধাৰত, বিত্ত দুটা প্ৰকাৰৰ হ'ব পাৰে—

১) **প্ৰত্যক্ষ বিত্ত** (Direct finance) ঃ প্ৰত্যক্ষ বিত্তৰ যোগান এজন ঋণদাতাৰ জৰিয়তে পোনপটীয়াকৈ কৰা হয়। এই ক্ষেত্ৰত ঋণ লওঁতাই ঋণ দাতাৰ ওচৰত প্ৰতিভূতি বিক্ৰী কৰি বিত্তীয় বজাৰত পোনপটীয়াকৈ পুঁজি ধাৰ লয়। উদাহৰণ স্বৰূপে যেতিয়া এজন ব্যক্তিয়ে দালালৰ সেৱাৰ জৰিয়তে নতুনকৈ জাৰী কৰা চৰকাৰী বণ্ড ক্ৰয় কৰে (যেতিয়া বণ্ডটো দালালৰ দ্বাৰা ইয়াৰ মূল অৱস্থাত বিক্ৰী কৰা হয়)। প্ৰত্যক্ষ বিত্তৰ বাবে আন এটা ভাল উদাহৰণ হ'ল— এটা ব্যৱসায় যি পোনপটীয়াকৈ আন এটা ব্যৱাসায়িক প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰা নতুনকৈ জাৰী কৰা বাণিজ্যিক পত্ৰ ক্ৰয় কৰে।

২) **পৰোক্ষ বিত্ত** (Indirect finance) ঃ পৰোক্ষ বিত্তৰ অৰ্থ হৈছে এক বিত্তীয় ব্যৱস্থা য'ত ঋণ লওঁতাই পৰোক্ষ উপায়েৰে বিত্তীয় বজাৰৰ পৰা বিত্তীয় মধ্যস্থতাকাৰীৰ জৰিয়তে পুঁজি ধাৰ লয়। এইক্ষেত্ৰত বাণিজ্যিক বেংকৰ দৰে বিত্তীয় মধ্যস্থতাকাৰীয়ে সঞ্চয়কৰ্তাৰ পৰা ঋণ লওঁতালৈ পুঁজি স্থানান্তৰ কৰাৰ ভূমিকা পালন কৰে ।

ঘ) **উৎসৰ আধাৰত শ্ৰেণীবিভাজন** (Classification on the basic of sources) ঃ

উৎসৰ আধাৰত বিত্তক সমাংশ বিত্ত আৰু ঋণ বিত্ত হিচাপে বিভক্ত কৰিব পাৰি।

১) **সাধাৰণ অংশ মূলধন বিত্ত** (Equity finance) ঃ প্ৰৱৰ্ত্তক বা ব্যৱসায়ীৰ দ্বাৰা অনা মালিকানাধীন মূলধনক নিজা বিত্ত বা সাধাৰণ অংশ মূলধন বিত্ত (অংশধাৰকৰ বিত্ত) বুলি কোৱা হয়।

২) **ঋণ বিত্ত** (Debt finance) ঃ ঋণ বিত্ত হৈছে ধাৰ লোৱা পুঁজি। ঋণে কোম্পানীৰ দ্বাৰা আন এজন ব্যক্তি বা সত্তাক পৰিশোধ কৰিবলগীয়া ধনৰ পৰিমাণ প্ৰতিফলিত কৰে। এয়া হৈছে বেংক, বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠান আদিৰ দৰে বাহিৰৰ সংস্থাবোৰে সাধাৰণতে ঋণৰ ৰূপত আগবঢ়োৱা ধন।

বিত্তৰ উৎস (SOURCES OF FINANCE) ঃ

বিত্তৰ উৎস হৈছে এক স্থান বা প্ৰতিষ্ঠান বা এক প্ৰক্ৰিয়া যাৰ পৰা প্ৰতিষ্ঠান এটাই ইয়াৰ প্ৰয়োজনীয় মূলধন আহৰণ কৰিব পাৰে। বিত্তৰ বিভিন্ন উৎস আছে। প্ৰতিটো উৎসৰ নিজা গুণাগুণ আৰু সীমাবদ্ধতা আছে। ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান এটাই বিত্ত সংগ্ৰহ কৰোতে বিভিন্ন উৎসৰ গুণাগুণ আৰু দোষবোৰ বিবেচনা কৰিব

লাগিব। ইয়াৰ বাহিৰেও প্ৰতিষ্ঠানটোৱে বিত্তৰ এক নিৰ্দিষ্ট উৎস বাছনি কৰোতে ইয়াৰ বিত্তীয় প্ৰয়োজনীয়তাৰ প্ৰকৃতি, ম্যাদ, বিত্তৰ ব্যয় আদি বিবেচনা কৰিব লাগিব।

বিত্তৰ বিভিন্ন উৎসক নিম্নলিখিত ধৰণে শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিব পাৰি—

বিত্তৰ উৎস

ক) ম্যাদৰ আধাৰত
- দীৰ্ঘম্যাদী উৎস
- মধ্যম্যাদী উৎস
- হ্ৰস্বম্যাদী উৎস

খ) মালিকীস্বত্বৰ আধাৰত
- মালিকানাধীন মূলধনৰ উৎস
- ঋণ মূলধনৰ উৎস

গ) পুঁজি আহৰণৰ উৎসৰ আধাৰত
- আভ্যন্তৰীণ উৎস
- বাহ্যিক উৎস

ক) **ম্যাদৰ আধাৰত শ্ৰেণীবিভাজন** (Classification on the basis of duration) ঃ

ধন সংগ্ৰহ কৰা ম্যাদ বা সময়ৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি বিত্তৰ উৎসবোৰক দীৰ্ঘম্যাদী, মধ্যম্যাদী আৰু হ্ৰস্বম্যাদী উৎস হিচাপে শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিব পাৰি।

১) **বিত্তৰ দীৰ্ঘম্যাদী উৎস** (Long-term sources of finance) ঃ

দীৰ্ঘম্যাদী উৎসবোৰে আন কাৰকৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি ৫ বছৰৰ পৰা ১০, ১৫, ২০ বছৰ বা তাতকৈ অধিক সময়ৰ বাবে ব্যৱসায় এটাৰ বিত্তীয় প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰে। সাধাৰণতে কাৰখানা, সঁজুলি, যন্ত্ৰপাতি আদিৰ দৰে স্থায়ী সম্পদ ক্ৰয়ৰ বাবে এনে ধৰণৰ বিত্তৰ প্ৰয়োজন। পুঁজিৰ দীৰ্ঘম্যাদী উৎসৰ পৰা ব্যৱসায়ত প্ৰয়োজন হোৱা স্থায়ী কাৰ্যকৰী মূলধন যোগান ধৰা হয়।

দীৰ্ঘম্যাদী বিত্তৰ উৎসবোৰ নিম্নলিখিত যিকোনো এটাৰ ৰূপত হ'ব পাৰে—

সমাংশ (Equity share) ঃ এই অংশবোৰ সাধাৰণ ৰাইজৰ বাবে জাৰী কৰা হয় আৰু ইয়াৰ প্ৰকৃতি অপৰিশোধনীয়। এনে অংশৰ বিনিয়োগকাৰীসকলে ভোট দিয়া, লাভ ভাগ-বতৰা কৰা আৰু কোম্পানী এটাৰ সম্পত্তি দাবী কৰাৰ অধিকাৰ থাকে।

অগ্ৰাধিকাৰযুক্ত অংশ (Preference share) ঃ অগ্ৰাধিকাৰযুক্ত অংশ হৈছে সেই অংশ, যি কোম্পানী এটাৰ দ্বাৰা ঘোষণা কৰা লভ্যাংশৰ অগ্ৰাধিকাৰযুক্ত অধিকাৰ ভোগ কৰে। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে যে এটা কোম্পানীয়ে প্ৰথমে অগ্ৰাধিকাৰযুক্ত অংশধাৰকসকলক আৰু তাৰ পিছত সমাংশ অংশধাৰকসকলক লভ্যাংশ পৰিশোধ কৰিব লাগিব। যদি কোম্পানী এটা অৱসায়ন হয়, তেতিয়া প্ৰথমতে অগ্ৰাধিকাৰযুক্ত অংশ ধাৰকসকলক আৰু তাৰ পিছত সমাংশ অংশধাৰকসকলক চূড়ান্ত পৰিশোধ কৰিব লাগিব।

সঞ্চিত উপাৰ্জন (Retained earnings) ঃ সঞ্চিত উপাৰ্জন হৈছে কোম্পানী এটাৰ একত্ৰিত লাভৰ অংশ যাক ভৱিষ্যতে ব্যৱহাৰৰ বাবে ৰখা আৰু সঞ্চয় কৰা হয়।

ঋণপত্ৰ / বণ্ড (Debenture/Bonds) ঃ এটা নিগমে ঋণপত্ৰ আৰু বণ্ড জাৰী কৰি মূলধন বজাৰৰ পৰা পুঁজি সংগ্ৰহ কৰিব পাৰে। ঋণপত্ৰবোৰ অসুৰক্ষিত ঋণ দলীল। আনহাতে বণ্ডবোৰ সুৰক্ষিত ঋণ দলীল।

বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰা ম্যাদী ঋণ (Term loans from financial institutions) ঃ ভাৰতীয় উদ্যোগিক বিত্তীয় নিগম (IFCI), ৰাজ্যিক বিত্তীয় নিগম (SFCs), বাণিজ্যিক বেংক আদিৰ দৰে বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰা লোৱা দীৰ্ঘম্যাদী ঋণ হৈছে বাণিজ্যিক প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে দীৰ্ঘম্যাদী বিত্তৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উৎস।

শংকাযুক্ত মূলধন (Venture Capital) ঃ শংকাযুক্ত মূলধন হৈছে এক প্ৰকাৰৰ ব্যক্তিগত ইকুইটি আৰু এক প্ৰকাৰৰ বিত্তীয় যোগান যাক বিনিয়োগকাৰীসকলে দীৰ্ঘম্যাদী বিকাশৰ সম্ভাৱনা থকা ষ্টাৰ্টআপ কোম্পানী আৰু ক্ষুদ্ৰ ব্যৱসায়ক প্ৰদান কৰে।

সম্পদ সুৰক্ষিতকৰণ (Asset securitisation) ঃ সম্পদ সুৰক্ষিতকৰণ হৈছে এক সংগঠিত প্ৰক্ৰিয়া যাৰ দ্বাৰা ঋণ আৰু অন্যান্য প্ৰাপ্তিৰ সূতবোৰ একগোট কৰা হয়, অৱলেখন কৰা হয় আৰু 'সম্পদ সমৰ্থিত' প্ৰতিভূতিৰ ৰূপত বিক্ৰী কৰা হয়।

আন্তৰ্জাতিক বিত্তীয় যোগান (International financing) ঃ EURO জাৰী, বৈদেশিক মুদ্ৰা ঋণ, American Depository Receipt (ADR), Global Depository Receipt (GDR) আদিৰ দ্বাৰা বিদেশী বজাৰৰ পৰা বিত্ত সংগ্ৰহ কৰিব পাৰি।

২) **বিত্তৰ মধ্যম্যাদী উৎস** (Medium-term sources of finance) ঃ

মধ্যম্যাদী উৎস হৈছে এনে উৎস য'ত এক বছৰতকৈ অধিক কিন্তু পাঁচ বছৰতকৈ কম সময়ৰ বাবে

পুঁজিৰ প্ৰয়োজন হয়। মধ্যম্যাদী বিত্তৰ যোগান সাধাৰণতে দুটা কাৰণত ব্যৱহাৰ কৰা হয়— প্ৰথমতে, যেতিয়া দীৰ্ঘম্যাদী মূলধন বৰ্তমান সময়ৰ বাবে উপলব্ধ নহয় আৰু দ্বিতীয়তে, যেতিয়া বিজ্ঞাপনৰ দৰে বিলম্বিত ৰাজহ ব্যয় কৰা হয় যিবোৰ তিনিৰ পৰা পাঁচ বছৰৰ ভিতৰত বাদ দিব লাগে /মুচি পেলাব লাগিব। বিত্তৰ মধ্যম্যাদী উৎসবোৰ নিম্নলিখিত ৰূপত হ'ব পাৰে—

অগ্ৰাধিকাৰ অংশ (Preference share) ঃ নিগমৰ বাবে মধ্যমাদী মূলধন সংগ্ৰহ কৰিবলৈ কম সময়ৰ বাবে অগ্ৰাধিকাৰ অংশ জাৰী কৰিব পাৰি।

ঋণপত্ৰ / বণ্ড (Debenture/Bonds) ঃ যদিহে পাঁচ বছৰ বা তাতকৈ কম সময়ৰ বাবে ঋণপত্ৰ / বণ্ড জাৰী কৰা হয়, তেতিয়া সেইবোৰে কোম্পানী এটাৰ মধ্যম্যাদী পুঁজিৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰে।

বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠান (Financial institutions) ঃ উন্নয়ন বিত্ত প্ৰতিষ্ঠানকে ধৰি বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠানবোৰে নতুন গোট স্থাপনৰ লগতে বিদ্যমান গোটবোৰৰ সম্প্ৰসাৰণ, আধুনিকীকৰণ আৰু পুনঃসংস্থাপনৰ বাবে মধ্যম্যাদী ঋণ প্ৰদান কৰে।

লীজ বিত্ত (Lease finance) ঃ এই সুবিধাই ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান এটাক ভাড়াৰ আধাৰত সম্পত্তি ক্ৰয় কৰিবলৈ সুবিধা দিয়ে। এয়া হৈছে এক চুক্তিবদ্ধ বন্দবস্ত, য'ত সম্পত্তিৰ গৰাকীয়ে (Lessor) আন পক্ষক (Lessee) সময়ে সময়ে পৰিশোধৰ বিনিময়ত সম্পত্তি ব্যৱহাৰ কৰাৰ অধিকাৰ প্ৰদান কৰে।

ভাড়া ক্ৰয় বিত্ত (Hire-purchase finance) ঃ ভাড়া ক্ৰয় হৈছে দুটা পক্ষৰ মাজৰ ব্যৱস্থা, য'ত এটা পক্ষই বিভিন্ন কিস্তিত ধন পৰিশোধ কৰি সম্পত্তি ক্ৰয় কৰিবলৈ সন্মত হয়। এই ব্যৱস্থাৰ অধীনত ক্ৰেতাই ক্ৰয় কৰাৰ সময়ত যোগানকৰ্তাক কিছু পৰিমাণৰ ধন (ডাউন পেমেণ্ট বুলি জনা যায়) পৰিশোধ কৰিবলৈ সন্মত হয় আৰু নিৰ্দিষ্ট সূতসহ উদ্বৃত্ত ধনৰ পৰিমাণ বিভিন্ন কিস্তিত পৰিশোধ কৰে।

৩) **বিত্তৰ হ্ৰস্বম্যাদী উৎস** (Short-term sources of finance) ঃ

এক বছৰৰ কম সময়ৰ বাবে প্ৰয়োজন হোৱা পুঁজিবোৰক হ্ৰস্বম্যাদী উৎস বুলি কোৱা হয়। ব্যৱসায় এটাৰ চলিত সম্পত্তি যেনে— মজুত কেঁচা মাল আৰু সামগ্ৰী, দেনাদাৰ, নিম্নতম নগদ ধন আৰু বেংক উদ্বৃত্ত আদিৰ বাবে হ্ৰস্বম্যাদী বিত্তৰ প্ৰয়োজনীয়তা উদ্ভৱ হয়। হ্ৰস্বম্যাদী বিত্ত যোগানক কাৰ্যকৰী মূলধন বিত্ত হিচাপেও নামাকৰণ কৰা হয়। হ্ৰস্বম্যাদী বিত্তৰ মুখ্য উৎসবোৰ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

ব্যৱসায়িক ঋণ (Trade credit) ঃ ব্যৱসায়িক ঋণ হৈছে এক ব্যৱসায়িক চুক্তি য'ত গ্ৰাহকে তাৎক্ষণিক নগদ ধন বা চেক পৰিশোধ নকৰাকৈ সামগ্ৰী ক্ৰয় কৰিব পাৰে।

ঋণ, নগদ ঋণ আৰু অধিবিকৰ্ষ (Loan, cash credit and overdraft) ঃ বাণিজ্যিক বেংকৰ দ্বাৰা প্ৰদান কৰা হ্ৰস্বম্যাদী ঋণ, নগদ ঋণ আৰু অধিবিকৰ্ষৰ সুবিধা হৈছে ব্যৱসায়ী সম্প্ৰদায়ৰ বাবে হ্ৰস্বম্যাদী বিত্তৰ আটাইতকৈ জনপ্ৰিয় উৎস।

গ্ৰাহকৰ পৰা প্ৰাপ্ত অগ্ৰিম (Advances received from customers) ঃ গ্ৰাহকৰ অগ্ৰিমক ভৱিষ্যতে সামগ্ৰী আৰু সেৱা ক্ৰয়ৰ বাবে গ্ৰাহকে উদ্যোগলৈ আগতীয়াকৈ কৰা পৰিশোধৰ অংশ বুলি ক'ব পাৰি। বিত্তৰ এই উৎসটো সূতৰ বোজাৰ পৰা মুক্ত। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে উদ্যোগটোৱে গ্ৰাহকৰ পৰা প্ৰাপ্ত অগ্ৰিমৰ ওপৰত কোনো সূত পৰিশোধ কৰাৰ প্ৰয়োজন নাই।

পাওনাদাৰ (Creditors) ঃ বাণিজ্যিক ঋণে তাৎক্ষণিক পৰিশোধ নকৰাকৈ সামগ্ৰী আৰু সেৱা ক্ৰয় কৰাত সহায় কৰে। ইয়াক সাধাৰণতে ব্যৱসায়িক সংগঠনবোৰে হ্ৰস্বম্যাদী বিত্তীয় যোগানৰ উৎস হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে।

প্ৰদেয় হিচাব (Account payables) ঃ প্ৰদেয় হিচাবৰ দ্বাৰা বিত্তীয়কৰণে কোম্পানী এটাক তেওঁলোকৰ নিজৰ কাৰ্যকৰী মূলধন ব্যৱহাৰ নকৰাকৈ ইয়াৰ যোগানকৰ্তাক তৎক্ষণাৎ পৰিশাধ কৰিবলৈ সুবিধা দিয়ে। এই ধৰণৰ বিত্তীয় যোগানৰ ফলত কোম্পানীটোৱে পাওনাদাৰক পৰিশোধ কৰিবলৈ বা তেওঁলোকে মজুতপণ্য বিক্ৰী কৰাৰ সময়ত দীঘলীয়া ম্যাদ প্ৰদান কৰে।

ফেক্টৰিং সেৱা (Factoring services) ঃ ফেক্টৰিং হৈছে এক বিত্তীয় সেৱা, য'ত ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান এটাই পুঁজি সংগ্ৰহ কৰাৰ বাবে ইয়াৰ প্ৰাপ্য বিলবোৰ ৰেহাই হাৰত তৃতীয় পক্ষক বিক্ৰী কৰে। এয়া এক প্ৰকাৰৰ ব্যৱসায়িক ঋণ।

বিল বাট্টাকৰণ (Bill discounting) ঃ বিল বাট্টাকৰণ হৈছে এক বাণিজ্য-সম্পৰ্কীয় কাৰ্যকলাপ, য'ত কোম্পানী এটাৰ ভৱিষ্যতৰ তাৰিখত পৰিশোধ কৰিবলগীয়া অপৰিশোধিত চালানবোৰ বেংক বা আন বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠানক বিক্ৰী কৰা হয়।

খ) মালিকীস্বত্ব আৰু নিয়ন্ত্ৰণৰ আধাৰত শ্ৰেণীবিভাজন (Classification on the basis of ownership and control) ঃ

মালিকীস্বত্ব আৰু নিয়ন্ত্ৰণৰ আধাৰত বিত্তক দুটা শ্ৰেণীত ভাগ কৰিব পাৰি— (১) নিজা/মালিকানাধীন মূলধন আৰু (২) ঋণ মূলধন। এই দুয়োটা প্ৰকাৰৰ মূলধনত কিছু ব্যয় অন্তৰ্ভুক্ত থাকে। ঋণ মূলধনৰ ক্ষেত্ৰত অন্তৰ্ভুক্ত ব্যয় হৈছে সূত আনহাতে মালিকানাধীন মূলধনৰ ক্ষেত্ৰত অন্তৰ্ভুক্ত ব্যয় হৈছে ব্যৱসায়ত মালিকীস্বত্বৰ

অধিকাৰ হ্ৰাস পোৱা। ব্যৱসায়িক সংস্থাই পুঁজিৰ উৎস বাছনি কৰোতে এই দুটা কাৰক বিবেচনা কৰিব লাগিব।

নিজা/মালিকানাধীন মূলধন (Owned capital) ঃ

নিজা/মালিকানাধীন মূলধনক সমাংশ মূলধন বুলিও কোৱা হয়। এটা নিগমে মুখ্যতঃ কোম্পানীৰ প্ৰৱৰ্ত্তক আৰু সাধাৰণ ৰাইজক সমাংশ জাৰী কৰি মালিকানাধীন মূলধন সংগ্ৰহ কৰে। প্ৰৱৰ্ত্তকসকল হৈছে ব্যক্তি আৰু প্ৰতিষ্ঠান যিয়ে প্ৰাৰম্ভিক পৰ্যায়ত প্ৰয়োজনীয় মূলধন আনি ব্যৱসায় আৰম্ভ কৰে।

মালিকীস্বত্বৰ অধিকাৰ হ্ৰাস হোৱাৰ সমস্যা স্বত্বেও আৰম্ভণি / ইকুইটি (equity) মূলধন হৈছে বহুতো ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে মূলধনৰ আটাইতকৈ পছন্দৰ উৎস। ইয়াৰ কাৰণ হৈছে নিম্নলিখিত সুবিধাবোৰ—

ক) ই এক দীৰ্ঘম্যাদী মূলধন যাৰ অৰ্থ হৈছে ই ব্যৱসায়ৰ লগত স্থায়ীভাৱে থাকে।

খ) ঋণ মূলধনৰ দৰে সূত বা কিস্তি পৰিশোধ কৰাৰ কোনো বোজা নাই।

গ) সমাংশ মূলধনে দেউলিয়া হোৱাৰ আশংকা হ্ৰাস কৰে।

ঘ) বিনিয়োগকাৰীসকলে প্ৰায়ে ব্যৱসায় বৃদ্ধি হোৱাৰ লগে লগে ওপৰঞ্চি/ফলো-আপ পুঁজি প্ৰদান কৰিবলৈ প্ৰস্তুত হয়। এই সুবিধাবোৰৰ বাবে আৰম্ভণি পৰ্যায়ত ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠানবোৰে সদায়ে ইকুইটি মূলধন পছন্দ কৰে।

আৰম্ভণি (ইকুইটি) মূলধনৰ উপৰিও নিজা মূলধনৰ আন কিছুমান উৎস আছে, যাৰ ভিতৰত আছে—

ক) অগ্ৰাধিকাৰ অংশ জাৰী কৰি মূলধন সংগ্ৰহ কৰা।

খ) সঞ্চিত আয়/উপাৰ্জন।

গ) পৰিৱৰ্তনযোগ্য/ৰূপান্তৰযোগ্য ঋণপত্ৰ।

ঘ) শংকাযুক্ত পুঁজি বা ব্যক্তিগত মূলধন।

ঋণ মূলধন (Borrowed capital) ঃ

যেতিয়া ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান এটা সম্প্ৰসাৰিত হয়, তেতিয়া মালিকানাধীন মূলধনৰ বিভিন্ন উৎস পুঁজিৰ বৰ্ধিত চাহিদা পূৰণ কৰিবলৈ পৰ্যাপ্ত নহ'ব পাৰে। তেনে ক্ষেত্ৰত প্ৰতিষ্ঠানটোৱে ব্যৱসায়ৰ সম্প্ৰসাৰণৰ ব্যয়ৰ বাবে পুঁজি ধাৰ লোৱাৰ সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে। ধাৰ লোৱা বা ঋণ মূলধন হৈছে বিভিন্ন বাহ্যিক উৎসৰ পৰা সংগৃহীত বিত্ত, য'ত নিম্নলিখিতবোৰ অন্তৰ্ভুক্ত থাকে—

ক) বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠান যেনে উন্নয়নমূলক বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠান।

খ) বাণিজ্যিক বেংক।

গ) বাহ্যিক বাণিজ্যিক ঋণ (External Commercial Borrowings)— চৰকাৰে ভাৰতীয় কোম্পানীবোৰক বিদেশী বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰা পুঁজি সংগ্ৰহ কৰিবলৈ অনুমতি দিছে, যিয়ে তেওঁলোকক তেওঁলোকৰ কাৰ্যকলাপ সম্প্ৰসাৰিত আৰু দ্ৰুততাৰে বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰে।

ঘ) সাধাৰণ ৰাইজৰ পৰা বণ্ড বা ঋণপত্ৰৰ ৰূপত— এই প্ৰকাৰৰ মূলধনত ঋণ দাতাৰ ব্যৱসায়ৰ সম্পত্তিৰ ওপৰত অধিকাৰ থাকে। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে কোম্পানীয়ে অৱসায়নৰ ক্ষেত্ৰত সম্পত্তি বিক্ৰী কৰি ঋণ দাতাক পৰিশোধ কৰিব। ঋণ মূলধনৰ আন এটা বিশেষত্ব হ'ল স্থিৰ সূতৰ নিয়মীয়া পৰিশোধ আৰু মূলধন পৰিশোধ। ঋণ লোৱাৰ কিছুমান সুবিধা নিম্নলিখিত ধৰণৰ—

১) ব্যৱসায়িক মালিকীস্বত্ব আৰু নিয়ন্ত্ৰণত কোনো প্ৰভাৱ নপৰে।

২) ধাৰ লোৱা পুঁজিৰ ব্যয় কম কাৰণ এই ব্যয় বাদ দি কৰ গণনা কৰা হয়। যি কোম্পানীৰ বাবে কৰ সঞ্চয় কৰে।

৩) ই ব্যৱসায়টোক লাভৰ সুবিধা প্ৰদান কৰে।

গ) পুঁজি আহৰণৰ উৎসৰ আধাৰত (On the basis of sources of generation) ঃ

পুঁজি আহৰণৰ উৎসৰ আধাৰত বিত্তৰ বিভিন্ন উৎসক (১) বিত্তৰ আভ্যন্তৰীণ উৎস আৰু (২) বিত্তৰ বাহ্যিক উৎস হিচাপে শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিব পাৰি।

বিত্তৰ আভ্যন্তৰীণ উৎস (Internal sources of finance) ঃ

বিত্তৰ/মূলধনৰ আভ্যন্তৰীণ উৎস হৈছে ব্যৱসায়ৰ দ্বাৰা আভ্যন্তৰীণভাৱে আহৰণ কৰা। এইবোৰ নিম্নলিখিত ধৰণৰ—

ক) সঞ্চিত লাভ।

খ) সম্পত্তি বিক্ৰী ইত্যাদি।

বিত্তৰ আভ্যন্তৰীণ উৎসবোৰৰ বৈশিষ্ট্য মালিকানাধীন মূলধনৰ বৈশিষ্ট্যৰ দৰে একে। বিত্তৰ আভ্যন্তৰীণ

উৎসৰ মুখ্য সুবিধাটো হ'ল ব্যৱসায়টো নিজেই বৃদ্ধি হয় আৰু বাহিৰা পক্ষৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে। সমাংশ আৰু ঋণ দুয়োটাৰ ক্ষেত্ৰত থকা অসুবিধা এই ধৰণৰ বিত্তৰ ক্ষেত্ৰত নাই। বিত্তৰ আভ্যন্তৰীণ উৎসবোৰে ব্যৱসায়ৰ ওপৰত মালিকীস্বত্বৰ নিয়ন্ত্ৰণ হ্ৰাস নকৰে। ঋণ বিত্তৰ দৰে ই প্ৰতিষ্ঠানটোৰ বাবে স্থিৰ বাধ্যবাধকতা বা দেউলিয়া হোৱাৰ বিপদাশংকা সৃষ্টি নকৰে।

বিত্তৰ বাহ্যিক উৎস (External sources of finance) ঃ

বিত্তৰ বাহ্যিক উৎস হৈছে ব্যৱসায়ৰ বাহিৰৰ পৰা আহৰণ কৰা মূলধন। বিত্তৰ বাহ্যিক উৎস হৈছে 'ধাৰ লোৱা পুঁজি' শীৰ্ষকৰ অধীনত উল্লেখ কৰা পুঁজিৰ বিভিন্ন উৎস।

বিত্তৰ সঠিক উৎস নিৰ্ণয় কৰাটো এজন বিত্তীয় পৰিচালকৰ বাবে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ব্যৱসায়িক সিদ্ধান্ত। আমি বিত্তৰ বিভিন্ন উৎসৰ সুবিধা আৰু অসুবিধাৰ বিষয়ে ওপৰত উল্লেখ কৰিছো। ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান এটাই নিম্নলিখিত কাৰকবোৰৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি বিত্তৰ উৎসবোৰৰ বিষয়ে সিদ্ধান্ত লোৱা উচিত—

ক) প্ৰয়োজনীয় পৰিমাণ

খ) ব্যয় / উদ্দেশ্যৰ প্ৰকাৰ যাৰ বাবে মূলধনৰ প্ৰয়োজন

গ) পুঁজিৰ বাবে প্ৰয়োজন হোৱা সময়ৰ দৈৰ্ঘ্য।

ঘ) ব্যৱসায়ৰ ঋণ লোৱাৰ পৰিমাণ, স্থিতি আৰু সামৰ্থ।

ঙ) ব্যৱসায়ৰ বৰ্তমানৰ গিয়াৰিং স্তৰ ইত্যাদি।

ব্যৱসায়ৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ সৈতে মূলধনৰ প্ৰকাৰৰ অনুপযুক্ত মিল হ'লে ব্যৱসায়ৰ কাৰ্যকলাপ সুচাৰুৰূপে পৰিচালনাত অসুবিধা হ'ব পাৰে। ভুল উৎসৰ ব্যৱহাৰে পুঁজিৰ ব্যয় বৃদ্ধি কৰে যাৰ ফলত প্ৰকল্পটোৰ লাভ আৰু সম্ভাৱনীয়তাৰ ওপৰত প্ৰত্যক্ষ প্ৰভাৱ পৰিব।

——

সাৰাংশ

- **পৰিচয় ঃ**

বিত্তক ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠানৰ জীৱন ৰক্ত বুলি কোৱা হয়। বিত্তই নতুন ব্যৱসায় গঠনত সহায় কৰে আৰু ব্যৱসায়বোৰক নতুন ক্ষেত্ৰলৈ বিকাশ আৰু সম্প্ৰসাৰণৰ সুযোগৰ সুবিধা ল'বলৈ সহায় কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা বিত্তই দেশৰ অৰ্থনীতিত নিয়োগৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰাত আৰু উপাৰ্জন আৰু বিনিয়োগৰ স্তৰ বৃদ্ধি কৰাত অৰিহণা যোগায়। ইয়ে আন ব্যৱসায়িক কাৰ্যকলাপ বৃদ্ধি কৰে আৰু চৰকাৰী কোষাগাৰত অৰিহণা যোগায়।

- **বিত্তৰ অৰ্থ ঃ**

অভিধানৰ অৰ্থ অনুসৰি বিত্ত হৈছে বৃহৎ পৰিমাণৰ ধনৰ ব্যৱস্থাপনা, বিশেষকৈ চৰকাৰ বা ডাঙৰ কোম্পানীৰ দ্বাৰা। সাধাৰণ ভাষাত বিত্তৰ অৰ্থ হৈছে যিকোনো ধৰণৰ ব্যয়ৰ বাবে পুঁজি বা মূলধন সংগ্ৰহ কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়া। সঞ্চয়কৰ্তা আৰু বিনিয়োগকাৰীসকলে, সঞ্চয় জমা, বীমা দাবী, ভৱিষ্যনিধি, পেঞ্চন পুঁজি আদিৰ ৰূপত পুঁজি সংগ্ৰহ কৰে। 'বিত্ত' আৰু 'মুদ্ৰা' দুটা ইটো আনটোৰ সৈতে ওতঃপ্ৰোতভাৱে জড়িত। বিত্তক প্ৰয়োজন হোৱা সময়ত মুদ্ৰাৰ ব্যৱস্থা বুলি ক'ব পাৰি।

- **বিত্তৰ সংজ্ঞা ঃ**

Howard and Upton ঃ

"বিত্ত হৈছে সেই প্ৰশাসনিক ক্ষেত্ৰ বা সংগঠন এটাত প্ৰশাসনিক কাৰ্যৰ সংহতি যিয়ে নগদ ধন আৰু ঋণৰ বন্দৰস্তৰ/আয়োজনৰ সৈতে সম্পৰ্কিত হয় যাতে সংগঠনটোৱে ইয়াৰ উদ্দেশ্যবোৰ যিমান সম্ভৱ সন্তোষজনকভাৱে সম্পাদন কৰাৰ উপায় থাকিব পাৰে।"

আকৌ বিত্ত শব্দটো বিভিন্ন দৃষ্টিকোণত সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে। অৰ্থনীতিত, বিত্তক "সম্পদ আৱণ্টনৰ লগতে সম্পদ ব্যৱস্থাপনা, অধিগ্ৰহণ আৰু বিনিয়োগৰ সৈতে সম্পৰ্কিত অৰ্থনীতিৰ এটা শাখা" বুলি সংজ্ঞায়িত কৰা হৈছে।

ব্যৱসায়িক দৃষ্টিভংগীয়ে বিত্তক "ধন, বেংকিং, ঋণ, বিনিয়োগ, সম্পদ আৰু দায়বদ্ধতাৰ ব্যৱস্থাপনা, সৃষ্টি আৰু অধ্যয়ন বৰ্ণনা কৰা বিজ্ঞান বুলি ব্যাখ্যা কৰে।"

- **বিত্তৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ—**

বিত্তৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

১) **বিত্ত হৈছে অৰ্থনীতিৰ এটা শাখা**

২) **বিত্ত হৈছে এক প্ৰক্ৰিয়া**

৩) **মুদ্ৰা আৰু বিত্ত—** বিত্ত হৈছে প্ৰয়োজন হোৱা সময়ত ধনৰ ব্যৱস্থা

৪) **উপাদান ঃ** বিত্তৰ ধাৰণাটোৱে বিভিন্ন প্ৰতিষ্ঠান, বজাৰ, দলীল আৰু সেৱা অন্তৰ্ভুক্ত কৰে যি সঞ্চয়কৰ্তাৰ পৰা বিনিয়োগকাৰীলৈ বিত্তৰ চলাচল সহজ কৰে।

৫) **বিত্তৰ প্ৰবাহ ঃ** বিত্ত সদায় উদ্বৃত্ত/অতিৰিক্ত ক্ষেত্ৰৰ পৰা ঘাটি ক্ষেত্ৰলৈ প্ৰবাহিত হয়। ।

৬) **প্ৰকাৰ ঃ** বিত্তক নিগম বিত্ত, ব্যক্তিগত বিত্ত, চৰকাৰী বিত্ত, হ্ৰস্বম্যাদী বিত্ত, দীৰ্ঘম্যাদী বিত্ত আদি হিচাপে শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিব পাৰি।

৭) **উৎস ঃ** বিত্তৰ উৎস হ্ৰস্বম্যাদী, দীৰ্ঘম্যাদী বা মধ্যম্যাদী হ'ব পাৰে।

৮) **উদ্দেশ্য ঃ** বিত্তৰ উদ্দেশ্য হৈছে জনসাধাৰণক ধন সঞ্চয়, পৰিচালনা আৰু সংগ্ৰহ কৰাত সহায় কৰা।

৯) **বিত্ত আৰু বিনিময় ঃ** বিত্ত উপলব্ধ সম্পদৰ বিনিময়ৰ বাহিৰে আন একো নহয়।

১০) **পুঁজিৰ অনুকূল মিশ্ৰণ ঃ** বিত্ত হৈছে পুঁজিৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ অনুকূল মিশ্ৰণৰ সৈতে সম্পৰ্কিত।

- **বিত্তৰ কাৰ্যসমূহ—**

১) **পুঁজি অধিগ্ৰহণ, আৱণ্টন আৰু ব্যৱহাৰ ঃ** বিত্ত পুঁজি আহৰণ, আৱণ্টন আৰু ব্যৱহাৰৰ সৈতে সম্পৰ্কিত।

২) **পুঁজিৰ যোগান বা প্ৰবাহ ঃ** বিত্তীয় ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন উপাদান যেনে— বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠান, বজাৰ, দলীল আৰু সেৱাবোৰে তেওঁলোকৰ উপাৰ্জনতকৈ কম খৰচ কৰি অতিৰিক্ত পুঁজি ৰাহি কৰা

লোকসকলৰ পৰা যিসকল লোকৰ বিনিয়োগযোগ্য পুঁজিৰ অভাৱ আছে তেওঁলোকক পুঁজি যোগান ধৰে।

৩) **পুঁজিৰ অনুকূল মিশ্ৰণ ঃ** বিত্ত ক্ৰমান্বয়ে আকাংক্ষিত আৰু নিৰ্ধাৰিত ফলাফল প্ৰাপ্ত কৰাৰ বাবে পুঁজিৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ অনুকূল মিশ্ৰণৰ সৈতে সম্পৰ্কিত।

৪) **বিনিয়োগৰ সুযোগ সৃষ্টি ঃ** বিত্তই বিনিয়োগৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰে অৰ্থাৎ ই লাভ বা লাভৰ বাবে পুঁজিৰ ব্যৱহাৰ নিশ্চিত কৰে।

৫) **আভ্যন্তৰীণ নিয়ন্ত্ৰণ ঃ** সংগঠন বা কৰ্মক্ষেত্ৰত বজাই ৰখা আভ্যন্তৰীণ নিয়ন্ত্ৰণৰ সৈতে বিত্ত সম্পৰ্কিত।

৬) **লাভৰ সৰ্বাধিককৰণ ঃ** লাভ সৰ্বাধিককৰণ হৈছে কম ব্যয়ৰ সৈতে সৰ্বাধিক লাভ অৰ্জন কৰাৰ বাবে ব্যৱসায় বা কোম্পানী এটাৰ সামৰ্থ্য।

৭) **ভৱিষ্যতৰ সিদ্ধান্ত লোৱা ঃ** বিত্ত সংগঠনটোৰ ভৱিষ্যতৰ সিদ্ধান্তৰ সৈতে সম্পৰ্কিত।

৮) **নগদ প্ৰবাহ বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰে ঃ** বিত্তই এটা প্ৰতিষ্ঠানত নগদ প্ৰবাহ বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰিব পাৰে।

- **বিত্তৰ প্ৰকাৰ—**

বিত্ত বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ হ'ব পাৰে—

ক) ম্যাদৰ আধাৰত শ্ৰেণীবিভাজন ঃ

১) **হ্ৰস্বম্যাদী বিত্ত ঃ** এই ধৰণৰ বিত্তৰ ম্যাদ এবছৰতৈও কম। প্ৰতিষ্ঠান এটাৰ কাৰ্যকৰী মূলধনৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰাৰ বাবে মূলতঃ হ্ৰস্বম্যাদী বিত্তৰ প্ৰয়োজন।

২) **মধ্যম্যাদী বিত্ত ঃ** এই ধৰণৰ বিত্তৰ ম্যাদ হৈছে এক বছৰৰ পৰা পাঁচ বছৰ। ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠান এটাক সঁজুলি, স্থায়ী সম্পত্তি ইত্যাদি ক্ৰয় কৰিবলৈ মধ্যম্যাদী বিত্তৰ প্ৰয়োজন।

৩) **দীৰ্ঘম্যাদী বিত্ত ঃ** ৫ বছৰৰ অধিক সময়ৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় বিত্তক দীৰ্ঘম্যাদী বিত্ত বুলি কোৱা হয়। ব্যৱসায় এটাৰ বাবে প্ৰকল্প, ভূমি আদি ক্ৰয়, কাৰ্যালয় বা ভৱন আদি পুনৰ নিৰ্মাণ কৰাৰ বাবে এই ধৰণৰ বিত্তৰ প্ৰয়োজন।

খ) ব্যৱহাৰকাৰীৰ আধাৰত শ্ৰেণীবিভাজন ঃ

১) **ৰাজহুৱা বিত্ত ঃ** ৰাজহুৱা বিত্ত ৰাষ্ট্ৰৰ উপাৰ্জন আৰু ব্যয়ৰ অধ্যয়নৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। ৰাজহুৱা বিত্তক তিনি প্ৰকাৰত শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিব পাৰি— ৰাজহুৱা ব্যয়, ৰাজহুৱা ৰাজহ আৰু ৰাজহুৱা ঋণ।

২) **নিগম বিত্ত ঃ** নিগম বিত্ত পুঁজি সংগ্ৰহ আৰু এটা নিগমৰ বিভিন্ন কাৰ্যকলাপৰ বাবে ইয়াৰ ন্যায়সংগত আৱণ্টনৰ সৈতে সম্পৰ্কিত।

৩) **ব্যক্তিগত বিত্ত ঃ** ব্যক্তিগত বিত্ত হৈছে ব্যক্তি, পৰিয়াল আৰু ব্যৱসায়িক প্ৰতিষ্ঠানৰ উপাৰ্জন আৰু ব্যয়, ঋণ আদিৰ অধ্যয়ন।

গ) যোগানৰ পদ্ধতিৰ আধাৰত শ্ৰেণীবিভাজন ঃ

প্ৰদানৰ পদ্ধতিৰ আধাৰত, বিত্ত দুটা প্ৰকাৰৰ হ'ব পাৰে—

১) **প্ৰত্যক্ষ বিত্ত ঃ** প্ৰত্যক্ষ বিত্তৰ যোগান এজন ঋণদাতাৰ জৰিয়তে পোনপটীয়াকৈ কৰা হয়। এই ক্ষেত্ৰত ঋণ লওঁতাই ঋণ দাতাৰ ওচৰত প্ৰতিভূতি বিক্ৰী কৰি বিত্তীয় বজাৰত পোনপটীয়াকৈ পুঁজি ধাৰ লয়।

২) **পৰোক্ষ বিত্ত ঃ** পৰোক্ষ বিত্তৰ অৰ্থ হৈছে এক বিত্তীয় ব্যৱস্থা য'ত ঋণ লওঁতাই পৰোক্ষ উপায়েৰে বিত্তীয় বজাৰৰ পৰা বিত্তীয় মধ্যস্থতাকাৰীৰ জৰিয়তে পুঁজি ধাৰ লয়।

ঘ) উৎসৰ আধাৰত শ্ৰেণীবিভাজন ঃ

উৎসৰ আধাৰত বিত্তক সমাংশ বিত্ত আৰু ঋণ বিত্ত হিচাপে বিভক্ত কৰিব পাৰি।

১) **সমাংশ বিত্ত ঃ** প্ৰৱৰ্ত্তক বা ব্যৱসায়ীৰ দ্বাৰা বৰঙণিকৃত (যোগান ধৰা) মালিকানাধীন মূলধনক সমাংশ বিত্ত (অংশধাৰকৰ বিত্ত) বুলি কোৱা হয়।

২) **ঋণ বিত্ত ঃ** ঋণ বিত্ত হৈছে ধাৰ লোৱা পুঁজি। ঋণে কোম্পানীৰ দ্বাৰা আন এজন ব্যক্তি বা সত্তাক পৰিশোধ কৰিবলগীয়া ধনৰ পৰিমাণ প্ৰতিফলিত কৰে।

- **বিত্তৰ উৎস—**

বিত্তৰ উৎস হৈছে এক স্থান বা প্ৰতিষ্ঠান বা এক প্ৰক্ৰিয়া যাৰ পৰা প্ৰতিষ্ঠান এটাই ইয়াৰ প্ৰয়োজনীয়

মূলধন আহৰণ কৰিব পাৰে। বিত্তৰ বিভিন্ন উৎসসমূহ—

ক) **ম্যাদৰ আধাৰত ঃ** ধন সংগ্ৰহ কৰা ম্যাদ বা সময়ৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি বিত্তৰ উৎসবোৰক দীৰ্ঘম্যাদী, মধ্যম্যাদী আৰু হ্ৰস্বম্যাদী উৎস হিচাপে শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিব পাৰি।

১) **বিত্তৰ দীৰ্ঘম্যাদী উৎস**— (ক) সমাংশ (খ) অগ্ৰাধিকাৰযুক্ত অংশ (গ) সঞ্চিত উপাৰ্জন (ঘ) ঋণপত্ৰ / বণ্ড, (ঙ) বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰা ম্যাদী ঋণ (চ) শংকাযুক্ত মূলধন (ছ) সম্পদ সুৰক্ষিতকৰণ (জ) আন্তৰ্জাতিক বিত্তীয় যোগান।

২) **বিত্তৰ মধ্যম্যাদী উৎস** — (ক) অগ্ৰাধিকাৰ অংশ (খ) ঋণপত্ৰ / বণ্ড (গ) বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠান (ঘ) লীজ বিত্ত (ঙ) ভাড়া ক্ৰয় বিত্ত ।

৩) **বিত্তৰ হ্ৰস্বম্যাদী উৎস** — (ক) ব্যৱসায়িক ঋণ (খ) ঋণ, নগদ ঋণ আৰু অধিবিকৰ্ষ (গ) গ্ৰাহকৰ পৰা প্ৰাপ্ত অগ্ৰিম (ঘ) পাওনাদাৰ (ঙ) প্ৰদেয় হিচাব (চ) ফেক্টৰিং সেৱা (ছ) বিল বাট্টাকৰণ।

খ) **মালিকীস্বত্ব আৰু নিয়ন্ত্ৰণৰ আধাৰত শ্ৰেণীবিভাজন**— (ক) নিজা/মালিকানাধীন মূলধন (খ) ঋণ মূলধন।

গ) **পুঁজি আহৰণৰ উৎসৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি**— (ক) বিত্তৰ আভ্যন্তৰীণ উৎস (খ) বিত্তৰ বাহ্যিক উৎস।

——